

STRIJDBAAR DEMOCRAAT

In 2008 startten Uitgeverij Boom en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen een reeks publicaties over de Nederlandse politiek. Tot dusverre zijn verschenen:

- Patrick van Schie en Gerrit Voerman (red.), *Zestig jaar vvd*, Amsterdam, 2008.
- Gerrit Voerman, met medewerking van Lucas Osterholt, *De vvd Visueel*, Amsterdam, 2008.
- Marcel ten Hooven en Ron de Jong, *Geschiedenis van de Christelijk Historische Unie, 1908-1980*, Amsterdam, 2008.
- Gerrit Voerman en Nelleke van de Walle, *Met het oog op Europa. Affiches voor de Europese verkiezingen, 1979-2009*, Amsterdam, 2009 (in samenwerking met het Montesquieu Instituut).
- Joop Hippe en Gerrit Voerman (red.), *Van de marge naar de macht. De ChristenUnie, 2000-2010*, Amsterdam, 2010.
- Gerrit Voerman, Bert van den Braak en Carla van Baalen (red.), *De Nederlandse eurocommissarissen*, Amsterdam, 2010 (in samenwerking met het Montesquieu Instituut).
- Paul Lucardie en Gerrit Voerman (red.), *Van de straat naar de staat? GroenLinks, 1990-2010*, Amsterdam, 2010.
- Gerrit Voerman (red.), *De conjunctuur van de macht. Het Christen Democratisch Appèl, 1980-2010*, Amsterdam, 2011.
- Paul Lucardie en Gerrit Voerman, *Populisten in de polder*, Amsterdam, 2012.
- Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren consensus. Europa in het Nederlandse parlementair-politieke debat, 1945-2013*, Amsterdam, 2013.
- Koen Vossen, *Rondom Wilders. Portret van de pvv*, Amsterdam, 2013.
- Maaike Kamps en Gerrit Voerman, *Het Christen-Democratisch Affiche*, Amsterdam, 2015.
- Frans Becker en Gerrit Voerman (red.), *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*, Amsterdam, 2016.
- Chris Hietland en Gerrit Voerman (red.), *10 over rood 50 jaar later*, Amsterdam, 2016.
- Gerrit Voerman en Koen Vossen (red.), *Wilders gewogen. 15 jaar reuring in de Nederlandse politiek*, Amsterdam, 2019.
- Coen Brummer en Simon Otjes (red.), *Tussen bestormen en besturen. 55 jaar D66 in de Nederlandse politiek (1966-2021)*, Amsterdam, 2021.
- Joep Boerboom, *Ouderenstrijd. De bewogen geschiedenis van 50PLUS*, Amsterdam, 2021.
- Christoph van den Belt, Hans Krabbendam, Wim van Meurs en Marieke Oprel (red.), *De Politieke Partij Radikalen 1968-1990. Macht uit het zadel*, Amsterdam, 2022.
- Boris van Haastrecht en Gerrit Voerman, *Founding fathers van de vvd. Dirk Stikker en Piet Oud*, Amsterdam, 2023.

Boris van Haastrecht

Strijdbaar democraat

P.J. Oud 1886-1968

BIOGRAFIE

Boom – Amsterdam

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij financiële bijdragen van het not-fonds / Nationaal Archief, de Stichting dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en de Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel.

Afbeelding omslag: P.J. Oud, vermoedelijk september 1951 (Nationaal Archief / Fotocollectie Rijksvoorlichtingsdienst/Foto Steef Zoetmulder/ Nederlands Fotomuseum)

Omslagontwerp: Brigitte Slangen

Ontwerp binnenwerk: Mijke Wondergem

Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2026 Boris van Haastrecht | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machine-learning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2440 173 4

NUR 681

www.boom.nl

INHOUD

Inleiding 7

- [1] Een jongen met ambitie (1886-1904) 27
- [2] Studeren voor status (1904-1916) 63
- [3] Propagandist voor het vrijzinnig-democratische
beginsel (1908-1917) 93
- [4] De tweede man (1917-1926) 121
- [5] Pleitbezorger van de democratie (1926-1933) 159
- [6] Minister van Financiën (1933-1937) 195
- [7] De burgemeester die het land wilde leiden (1938-1939) 247
- [8] Burgemeester in oorlogstijd (1940-1945) 295
- [9] Streven naar politieke vernieuwing (1945-1948) 333
- [10] Oud wordt liberaal (1948-1952) 371
- [11] Alleenheerser in de vvd (1952-1963) 401
- [12] 'Tot alles in staat, behalve tot pensioen' (1963-1968) 445

Slotbeschouwing 465

Dankwoord 479

Afkortingen 481

Noten 483

Bronnen en literatuur 550

Beeldverantwoording 577

Personenregister 579

Inleiding

Piet Oud was in alles een politicus.¹ Zijn leven stond vanaf zijn jeugd in het teken van de politiek en tegen het einde van zijn loopbaan had hij de grootste moeite een stap terug te doen. Hij was voor tijdgenoten bijna een halve eeuw lang niet weg te denken uit de politiek. In de Tweede Kamer was Oud het meest in zijn element. In zijn hoogtijdagen beschouwden collega's en concurrenten hem als het staatsrechtelijk geweten van het parlement. Een allesweter en een alleskunner, die een wijze raadgever was, maar die je niet als tegenstander tegenover je wilde zien. Met zijn hoge zwarte hoed, vlinderdas en pijp als vaste stijlelementen, en zijn rechte houding en serieuze blik, was hij een voorname verschijning.

Oud was een strijdbaar politicus. Hij was zeer uitgesproken in de wijze waarop hij zijn opvattingen en waarden uitdroeg en ging conflict niet uit de weg. Het parlement was zijn arena. Als hij tijdens een debat in de Tweede Kamer een spreker wilde ontregelen, stond hij op van zijn bankje achterin en ving de aandacht door met opgeheven vinger de treden naar het midden van de zaal af te dalen, zijn opvallende kuif 'als een wit vlaggetje meedragend'.² Dankzij zijn geweldige geheugen, grote werkkraft en scherpe debattechniek incasseerde hij zelden een nederlaag. Hij was iemand die zijn metier volledig beheerste en daarmee ontzag afdwong bij vriend en vijand. De waardering voor Oud steeg uit boven de partijen. Willem Drees, leeftijdgenoot en politieke tegenstander, noemde hem 'één van de zeer grote figuren in de Nederlandse politiek'.³

Oud had een lange en veelzijdige carrière. Hij was ruim dertig jaar vooraanstaand Tweede Kamerlid, verspreid over drie periodes (1917-1933, 1937-1938, 1948-1963). Daarnaast was hij minister van Financiën tijdens de grootste economische crisis van de eeuw (1933-1937), burgemeester van Rotterdam ten tijde van oorlog en wederopbouw (1938-1941, 1945-1952), parlementair historicus en staatsrechtsgeleerde. Oud was actief namens drie verschillende politieke partijen. Tot 1946 was de Vrijzinnig-Democratische Bond (vdb) zijn politieke thuis. Deze vooruitstrevende partij positioneerde zich tussen sociaaldemocraten en liberalen in. Toen de vdb door een partijfusie opging in de Partij van de Arbeid (PvdA), was Oud gedurende korte tijd lid van het hoofdbestuur van die partij. Ten slotte was hij in 1948 medeoprichter van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (vvd). Aan die liberale partij gaf hij ruim vijftien jaar leiding als partijvoorzitter en fractievoorzitter in de Tweede Kamer. Oud werkte graag hard en combineerde verschillende politieke en bestuurlijke functies. Zo was hij na de Tweede Wereldoorlog een aantal jaren gelijktijdig burgemeester van Rotterdam, politiek leider en Tweede Kamerlid voor de vvd en voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (vng).

Bij zijn min of meer gedwongen afscheid van de actieve politiek in 1963, op 76-jarige leeftijd, werd Oud tot minister van Staat benoemd. Het was voor hem de bekroning van een levenswerk. Oud is na zijn dood publiekelijk vooral bekend gebleven als burgemeester van Rotterdam en politiek leider van de vvd. Daarnaast raadplegen historici en juristen nog steeds zijn parlementaire en staatsrechtelijke werken. Desondanks is de herinnering aan Oud geleidelijk vervaagd en uit het collectieve geheugen verdwenen. Deze wetenschappelijk verantwoorde biografie probeert daar verandering in te brengen door het leven van Oud in een nieuw licht te plaatsen.

De doelstelling van dit boek is tweeledig. Het eerste doel is recht doen aan Ouds publieke loopbaan door een reconstructie van zijn leven op basis van historisch onderzoek. Wie was Oud en wat dreef hem? Wat was in zijn ogen een goede manier van politiek bedrijven en hoe probeerde hij die visie in praktijk te

brengen? Wat was zijn betekenis als politicus, bestuurder en auteur? Het historiografisch beeld van Oud is tamelijk eendimensionaal; vaak wordt hij gereduceerd tot een ‘liberaal’ in de politiek, een ‘man van gezag’, of een gerespecteerd auteur.⁴ Er zijn echter veel verschillende versies van Oud te reconstrueren. Deze biografie probeert meer reliëf te geven aan Oud als persoon in de politiek. Daarbij zoek ik naar consistente lijnen in zijn opvattingen en patronen in zijn gedrag. Tegelijkertijd probeer ik oog te houden voor de ongerijmdheden en tegenstrijdigheden die hem ook kenmerkten, en voor het toeval dat zijn leven soms in een nieuwe richting stuurde.

Het tweede doel is door middel van deze reconstructie van Ouds leven meer inzicht te verkrijgen in het functioneren van de uiteenlopende politiek-bestuurlijke omgevingen waarin hij zich begaf. Wat valt op basis van zijn levensverhaal te zeggen over de politiek-culturele normen en verwachtingen die verbonden waren aan de diverse ambten die hij bekleedde? Hoe verhiel hij zich tot deze normen en verwachtingen? In hoeverre leek hij op zijn collega’s en generatiegenoten in de politiek, en in welke opzichten week hij juist van hen af?

Deze biografie beschrijft en analyseert Ouds levensloop tegen de achtergrond van een aantal ingrijpende politiek-maatschappelijke ontwikkelingen. De eerste decennia van Ouds leven vielen samen met de vestiging in Nederland van een volwaardige parlementaire democratie, gebaseerd op algemeen kiesrecht. De jonge Oud behoorde tot de fanatieke pleitbezorgers voor invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht. Daarnaast werd Nederland een partijendemocratie. Het negentiende-eeuwse parlementarisme, waarin de onafhankelijkheid van parlementariërs ten opzichte van hun kiezers centraal stond, verdween in de periode rond 1900. In plaats daarvan ontstond een partijendemocratie waarin volksvertegenwoordigers hun gezag voornamelijk ontleenden aan de politieke partij waartoe zij behoorden.⁵ Het mandaat van de individuele volksvertegenwoordiger verschoof naar de politieke partij die de kandidatenlijst voor de verkiezingen opstelde. Een politiek beheerst door beginselpartijen, met volksvertegenwoordigers in dienst van de partij, sloot goed aan op de maatschappelijke verzuiling

die in de eerste helft van de twintigste eeuw steeds duidelijker vorm aannam.⁶

Binnen dit nieuwe partijpolitieke kader identificeerde Oud zich het grootste deel van zijn leven als vrijzinnig-democraat, niet als liberaal. De betekenis van het woord 'democraat' in deze samenstelling is niet vanzelfsprekend. Democratie als politiek-filosofisch concept is 'fundamenteel omstreden' (*essentially contested*).⁷ Dit houdt in dat verschillende concurrerende interpretaties van democratie naast elkaar bestaan die meer of minder gangbaar en overtuigend zijn, zonder dat ooit één definitieve betekenis kan worden vastgesteld. Democratieopvattingen maakten tijdens Ouds leven een ingrijpende ontwikkeling door. Het grootste deel van de negentiende eeuw had het woord 'democratie' voornamelijk negatieve connotaties.⁸ In de laatste decennia van die eeuw kreeg het, opgevat als volksinvloed op de politiek, in de eerste plaats door invoering van algemeen kiesrecht, een veel positievere betekenis. Tijdens Ouds jeugd groeide het woord 'democratie' in Nederland uit tot een 'politieke leuze', een mobiliserende strijdkreet die vooruitstrevende politici verenigde.⁹

Toen Oud enkele jaren na de eeuwwisseling politiek actief werd, betekende democratie voor progressieve politici naast algemeen kiesrecht ook een streven naar sociaal-economische hervormingen door wetgeving en overheidsingrijpen in de vrije markt.¹⁰ Oud schaarde zich als jonge politieke propagandist achter deze opvatting. Vervolgens werd hij in 1917, tijdens de Eerste Wereldoorlog, verkozen tot Tweede Kamerlid voor de vdb. Juist in die tijd, met de geallieerde overwinning een jaar later als katalysator, kreeg de populariteit van de democratie en het inhoudelijke debat over dit begrip in heel Europa een enorme impuls.¹¹ Zo ook in Nederland, waar de Grondwetsherziening van 1917, die onder meer het algemeen mannenkiesrecht invoerde, om met Oud te spreken, 'een nieuw tijdperk' inluidde.¹² Tijdens het interbellum was het democratiestreven niet langer een oppositioneel geluid, maar gingen democraten de gevestigde orde verdedigen tegen nieuwe bedreigingen van de democratie. Dit bracht bij de vrijzinnig-democraten, waar toe Oud behoorde, een accentverschuiving teweeg naar ethi-

sche en rechtsstatelijke aspecten van het democratiebegrip. De ware democraat had eerbied voor de onvervreemdbare rechten van het individu en behoorde iedere vorm van dictatuur af te wijzen.¹³ De parlementaire democratie moest vanuit dit perspectief beschermd worden tegen misbruik door communisten en fascistten.¹⁴

Na de Tweede Wereldoorlog groeide de parlementaire democratie, gekoppeld aan rechtsstatelijke principes, in Nederland uit tot 'the only game in town'.¹⁵ Iedere politieke groepering van enige serieuze omvang omarmde (in theorie) de democratie. Een brede consensus ontstond dat politici en hun partijen een opvoedkundige taak hadden om burgers tot democraten te maken.¹⁶ Toch verloor het begrip 'democratie' voor Oud niet zijn onderscheidende vermogen. Hij bleef er zoveel waarde aan hechten dat het woord in 1948 op zijn initiatief in de naam van zijn nieuwe politieke partij kwam. Ouds democratische identiteit was een constante tijdens zijn lange loopbaan. Maar hoe verhielt hij zich tot veranderende democratieopvattingen? Hoe gaf hij in zijn politiek handelen uiting aan zijn identiteit als democraat?

De geschiedschrijving over Oud

Het boekstaven van Ouds prestaties en het monumentaliseren van Oud als persoon begon al tijdens zijn leven. Dit kwam tot uiting in enkele publicaties die door vrienden, vakgenoten en bewonderaars over hem zijn geschreven. Deze boeken komen voort uit waardering voor de hoofdpersoon en zijn in de eerste plaats te zien als een eerbetoon aan Oud. Zo verscheen ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag in 1951 *Mr. P.J. Oud gezien door zijn tijdgenoten*. Dit boek bundelde artikelen van politici, wetenschappers en journalisten over verschillende aspecten van Ouds leven. Tien jaar later verscheen een enigszins vergelijkbare bundel onder de naam *Liberale gedachten*.¹⁷ Een jaar na Ouds dood verscheen *Bewegend verleden. Een biografische visie op prof. mr. P.J. Oud* van de hand van Henk Vonhoff, destijds Tweede Kamerlid voor de vvd. In het geval van 'bewonderaar'

Vonhoff strekte zijn eerbied zo ver dat hij Oud vroege versies van zijn hoofdstukken liet 'corrigeren'.¹⁸ *Bewegend verleden* is daarom gedeeltelijk te beschouwen als Ouds autobiografie.

Sinds Ouds dood verschenen artikelen en boeken die bepaalde episodes uit zijn leven in het licht stellen. Het vaakst gebeurt dit in het kader van de geschiedschrijving van politieke partijen, in hoofdzaak van de vvd.¹⁹ Ook in de literatuur over de vdb neemt Oud een prominente plaats in.²⁰ Daarnaast is geschreven over Oud als burgemeester van Rotterdam, het uitgebreidst in het kader van de Tweede Wereldoorlog.²¹ Ook zijn er diverse studies naar specifieke aspecten van Ouds leven, bijvoorbeeld Oud als vrijmetselaar, of als staatsrechtsgeleerde.²² Verder figureert Oud in talrijke memoires en politiek-historische studies. Door zijn vrijwel voortdurende betrokkenheid bij de landspolitiek tussen 1917 en 1963 is zijn naam haast onontkoombaar in onderzoek naar deze periode.²³ Het historigrafische beeld van Oud heeft voornamelijk betrekking op de naoorlogse periode van zijn leven, en dan in de eerste plaats als vvd-leider.

Tijdgenoten van Oud beoordeelden zijn publieke optreden als nuchter, zakelijk en rationeel.²⁴ Of, in een minder gunstig licht gesteld, als halsstarrig, berekenend en opportunistisch.²⁵ Harm van Riel, partijgenoot van Oud bij de vvd en fractievoorzitter in de Eerste Kamer, stelde hem qua intelligentie en politieke kennis op gelijke hoogte met grootheden als Abraham Kuyper, oprichter en leider van de Anti-Revolutionaire Partij (arp), en Pieter Jelles Troelstra, leider van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (sdap). Waarin Oud echter van hen verschilde, was 'het ontbreken van een diepere emotionele geladenheid'.²⁶ De profetische hartstocht was afwezig in Ouds politieke optreden. Terwijl Troelstra en Kuyper, politici van een eerdere generatie, doelbewust een emotionele band smeedden met hun achterban, bleef Oud eerder zakelijk. In dit opzicht leek hij op andere politieke leiders van zijn generatie uit het interbellum, zoals Hendrikus Colijn (arp) en Willem Albarda (sdap).²⁷

Oud was bijvoorbeeld zeer terughoudend met het inzetten van gebeurtenissen uit zijn persoonlijk leven in de politiek.

Voor Oud was er in zijn publieke optreden een strikte scheiding tussen het politieke en het persoonlijke. Dit gold ook voor zijn omgang met collega's. Het was moeilijk om tot Oud als persoon door te dringen. Dit leidde vooral na de Tweede Wereldoorlog geregeld tot frictie. Van Riel kwam door Ouds afstandelijkheid zelfs tot de conclusie dat de emotionele gelaagdheid niet alleen in de politiek, maar ook in Ouds persoonlijke leven ontbrak: 'bij hem klopte het uiterlijk beeld volkomen met het innerlijk. Een beheerste nuchtere rationalist in alles'.²⁸ Het oordeel in de geschiedschrijving ligt in het verlengde hiervan: zijn leiderschap van de vvd was in de woorden van historicus Henk te Velde 'afstandelijk, formeel en koel'.²⁹

Piet Oud heeft dit beeld van een harde werker, geleid door zakelijke nuchterheid, al dan niet bewust gecultiveerd. Oud schreef veel, maar weinig over zichzelf. Hij hield voor zover bekend geen dagboek bij en publiceerde geen memoires. In een interview waarin hij terugblikte op zijn loopbaan, wees hij op het toeval als verklaring voor het bereiken van zijn hoge politieke en bestuurlijke posities.³⁰ Hij werkte weliswaar veel, maar het was toch vooral een combinatie van gelukkige omstandigheden geweest die zijn carrière mogelijk had gemaakt, geen vooropgezet plan. Deze verklaring van Oud doet zijn politiek-strategisch inzicht tekort, en verhult ook wel de berekening en sluwheid die hem kenmerkten. De bestaande publicaties zijn grotendeels in lijn met het krachtige beeld van de 'nuchtere rationalist'. Gaandeweg hebben omschrijvingen van Oud een wat negatieve bijklank gekregen. Typerend is dat Meine Henk Klijnsma, de geschiedschrijver van de vdb, Oud als 'saaie burgerman' karakteriseert.³¹ Als Oud daadwerkelijk kleurloos en saai was, waar ontleende hij dan zijn buitengewone gezag en succes aan?

Het beeld van de 'saaie' Oud werd in 2006 op zijn kop gezet met de publicatie van *Vrouw in de schaduw. Een familiegeschiedenis*, geschreven door Dorinde van Oort. De auteur schreef geïnspireerd door brieven uit een familienalatenschap een roman waarin de relatie tussen kraamverzorgster Anneke Beets en de familie Oud centraal staat.³² Van Oort stelt in haar boek dat Piet Oud ten tijde van de Eerste Wereldoorlog een buiten-

echtelijke affaire met Beets had, waaruit een kind geboren werd. Deze bewering haalde bij verschijning van *Vrouw in de schaduw* het landelijk nieuws.³³ De roman vermengt feit en fictie. Zo beschrijft de auteur volledig fictieve ontmoetingen en fictieve dialogen tussen Oud, Beets en andere personages, die zij vervolgens wel als waarheden presenteert. Ik heb geen enkel bewijs kunnen vinden – niet in de door Van Oort gebruikte bronnen noch in enige andere – voor de feitelijke juistheid van haar beweringen over een romantische relatie tussen Oud en Beets, laat staan van een zwangerschap of een buitenechtelijk kind.³⁴

Op enigszins vergelijkbare sensatiebeluste wijze figureert Oud in de thriller *Blonde Dolly* van Tomas Ross. In dit boek wordt ‘Professor dr. P.J. Oud’ zonder bronvermelding opgevoerd als klant van de Haagse prostituee Blonde Dolly, die in 1959 onder raadselachtige omstandigheden werd vermoord. Navraag bij de auteur leert dat de enige bron een column van journalist Hans Auer uit 1987 in het tijdschrift *Panorama* was.³⁵ Auer beweerde in die column dat hij ongeveer dertig jaar eerder op een late avond in Den Haag Oud op straat geschaduwd had, tot hij de woning van Blonde Dolly binnentrad. De onverifieerbare anekdote is vervolgens herhaaldelijk in boekvorm gepubliceerd.³⁶

De beeldvorming van Oud in de historiografie is tamelijk fragmentarisch. Het oordeel over Oud is soms ook gekleurd door de sympathie – of het gebrek daaraan – van auteurs voor zijn politieke standpunten. Uiteindelijk beklijft het beeld van de grijze, eerbiedwaardige, maar afstandelijke ‘professor Oud’ het meest. Een wetenschappelijk verantwoorde integrale biografie ontbreekt tot op heden. Ik probeer met deze biografie in die leemte te voorzien. Daarbij toon ik soms versies van Oud die botsen met de bestaande beeldvorming: Oud als buitenstaander op een elitaire Amsterdamse Hogere Burgerschool (hbs), als radicale propagandist en kiesrechtactivist, of als ‘kwajongen’ in de Tweede Kamer.

*Publieke rollen:
politicus, bestuurder, auteur*

Deze biografie krijgt structuur door het onderzoek naar Ouds leven te ordenen in drie publieke rollen, namelijk de politicus, de bestuurder en de auteur. In deze biografie presenteer ik Oud als een voorbeeld bij uitstek van de beroepspoliticus: iemand die leeft voor en van het politieke bedrijf.³⁷ Binnen de stroming van ‘vrijzinnige’ politiek in Nederland – een koepelterm voor vrijzinnig-democraten en liberalen die in de eerste decennia van de twintigste eeuw veel gebruikt werd – behoorde hij zelfs tot de eerste generatie mannen die van politiek hun beroep maakten. Hij deed dat op innovatieve wijze. Als propagandist voor de vdb zocht hij de kiezers op. Hij trok door het land om redevoeringen te houden en aan debatavonden deel te nemen. Hij hield vurige betogen en scherpte zijn oratorisch talent aan. Hij beseftte dat het publiek op een rumoerige avond in een boerenschuur een andere toon verwachtte van een spreker dan het gehoor in de Tweede Kamer, en wist die toon te vinden. Hij was zich ook zeer bewust van het belang van beeldvorming en van de mogelijkheden om die beeldvorming te sturen door politieke framing. Daarin was hij zijn tijd vooruit.

Oud belichaamde bovendien het opkomende ideaal van een meritocratisch beroepsethos in de politiek. Niet afkomst, maar talent en inzet dienden leidend te worden om de prestaties van individuen te beoordelen. Dit idee, waarin verdienstelijkheid als verdelingsprincipe voor geld, macht en status de plaats innam van sociale klasse en afkomst, won maatschappelijk terrein.³⁸ Binnen de opkomende partijdemocratie betekende dit dat scholing, diploma’s en hard werken voor de partij de nieuwe vereisten werden om toegang te krijgen tot politiek Den Haag.³⁹ Oud opereerde in lijn met deze verschuivende verwachtingen van het beeld van de ideale politicus, en groeide zo na verloop van tijd uit van ‘jonge propagandist’ tot de ontzagwekkende ‘professor Oud’.

Oud had oog voor het belang van politieke organisatie in de vorm van partijen.⁴⁰ Politieke participatie en organisatie waren voor hem niet vrijblijvend. Eerder beschouwde hij participatie

als een morele verplichting voor burgers. Hij gaf invulling aan die overtuiging door onvermoeibaar de vrijzinnig-democratische idealen te verkondigen en nieuwe partijleden te werven. Hij stimuleerde de oprichting van nieuwe partijafdelingen en gaf politieke voorlichting in woord en geschrift. Hoewel Oud voornamelijk als parlementariër bekend is gebleven, en zijn publicaties zich ook op de formele politieke instituties richtten, had zijn optreden als politicus een veel ruimere betekenis dan het strikt afgebakende parlementaire domein. Hij zag vroeg in dat de groeiende macht van politieke partijen ten koste ging van de machtspositie van onafhankelijke parlementariërs. Daarom streefde hij ernaar parallel aan zijn Kamerlidmaatschap een centrale machtspositie in zijn politieke partij in te nemen.

Oud werkte met grote gedrevenheid en uit idealisme, maar er was ook een zelfzuchtige kant aan zijn werkwijze. Vrijwel grenzeloze ambitie en bewijsdrang liepen als een rode draad door zijn leven. Door zich onmisbaar te maken voor de vdb verzekerde hij zich van steun uit lokale partijafdelingen en van partijleider Henri Marchant. Dit betekende dat hij interne concurrenten voor een felbegeerde Tweede Kamerzetel spreekwoordelijk uit de weg kon ruimen. In deze biografie wordt ruime aandacht besteed aan Ouds optreden als vdb-politicus, omdat het inzichtelijk maakt hoe sterk de continuïteit is met Ouds optreden als vvd-politicus. Bij de oprichting van de vvd wist hij uit ervaring hoe belangrijk het was om een persoonlijke machtsbasis binnen de partij te verwerven. Binnen een jaar was hij niet alleen voorzitter van de achtkoppige Tweede Kamerfractie, maar ook partijvoorzitter van de vvd. Deze twee functies combineerde hij vijftien jaar. Vanuit die positie zette hij zijn vooroorlogse liberale tegenstanders op een zijspoor binnen de vvd en overvleugelde hij Dirk Stikker, de politiek onervaren medeoprichter van de partij.

De politicus Oud was een groot strateeg en groot kenner van alle juridische finesses van het parlementair bestel, maar geen originele ideoloog. Hij was een man van de politieke praktijk, niet van de politieke theorie. Ook hier bleef Oud zijn hele leven dicht bij de vrijzinnig-democratische denkbeelden die hij als adolescent had omarmd. De vdb was antidogmatisch en ver-

wierp uit beginsel abstracte blauwdrukken voor de toekomst, of zij nu van socialistische of confessionele zijde kwamen. Juist omdat Oud principieel pragmatisch was en meende dat een goede politicus zijn denkbeelden dient aan te passen aan de realiteit van het moment, groeide hij uit tot een ware overlevingskunstenaar in de politiek. Telkens wanneer zijn politieke loopbaan ten einde leek te komen – na zijn afscheid van de Tweede Kamer in 1938, na zijn ontslag als burgemeester door de Duitse bezetter in 1941, nadat hij op een zijspoor was beland binnen de PvdA in 1947 – keerde hij in een nieuwe gedaante terug in de nationale politieke arena. Hij was ongrijpbaar, opereerde vaak behoedzaam. Zijn politieke tegenstanders moesten steeds maar afwachten welke onaangename verrassing de ‘slimme vogel’ Oud nu weer voor hen in petto had.⁴¹ Ook naar de meeste van zijn partijgenoten in de vvd was hij gesloten en weinig mededeelzaam over zijn toekomstplannen.⁴² Het electorale succes van de vvd en de daarmee gepaard gaande groei van de Kamerfractie eind jaren vijftig leek daardoor eerder een last dan een voordeel voor Oud te worden.

Dit laatste had ook te maken met persoonlijke overtuiging en karaktereigenschappen van Oud. Hij geloofde in het ideaal van sociale rechtvaardigheid op basis van gelijke kansen. Mensen dienden in de eerste plaats beoordeeld te worden op hun prestaties en verdiensten, niet op de sociaal-economische stand of klasse waaruit zij afkomstig waren. Oud had waardering voor mensen die zich op eigen kracht opwerkten, net zoals hij dat in zijn eigen ogen zelf had gedaan. Daarbij vergat hij weleens dat niet iedereen zijn (intellectuele) capaciteiten bezat. Het gevolg was dat hij weinig geduld had met mensen. Zoals algemeen secretaris van de vvd D.W. Dettmeijer over hem als partijvoorzitter schreef: als Oud een antipathie jegens een partijgenoot toonde, was dat gebaseerd ‘op het feit dat Oud de spreker een domme man vond’.⁴³ In zijn optreden was hij vaak zeer kritisch tegenover anderen. Dit gold evenzeer medestanders als politieke tegenstanders.

Naast de rol van politicus was er in de tweede plaats de rol van bestuurder. Oud was minister van Financiën, burgemeester van Rotterdam, voorzitter van de vng (1939-1941, 1945-1952) en

voorzitter van de Union Internationale des Villes et Pouvoirs Locaux (1948-1960). In al deze functies liet Oud zich voorstaan op zijn onpartijdigheid. Bij zijn aantreden als burgemeester verklaarde hij bijvoorbeeld dat hij de belangen van Rotterdam op de eerste plaats zou zetten. Dit stond volgens hem los van zijn politieke overtuiging. Het kunststuk van Oud was dat hij er daadwerkelijk in slaagde op constructieve wijze samen te werken met andersdenkenden, terwijl hij daarnaast partijpoliticus bleef. Zowel de samenwerking met rechtse ministers in twee kabinetten-Colijn als de samenwerking met de linkse rode wethouders in Rotterdam verliep soepel. Collega-ministers en wethouders loofden hem als bestuurder. In de publieke perceptie ontstond een gespleten beeld van Oud, vooral vanaf het moment dat hij het leiderschap van de vvd combineerde met het burgemeesterschap. Enerzijds was er de 'goede' burgervader, anderzijds de felle en soms polariserende parlementariër.

Oud verklaarde eens dat het burgemeesterschap het mooiste ambt was dat hij had vervuld. In 1938 verhuisde hij met zijn echtgenote Jo naar Rotterdam, en zij bleven daar de rest van hun leven wonen. Toch stel ik dat zijn bestuurlijke loopbaan het best als een intermezzo kan worden beschouwd in zijn landelijke politieke carrière. Eenmaal burgemeester, verlangde Oud vrijwel direct terug naar de Haagse politiek. Als burgemeester bleef hij zich intensief met de vdb bemoeien en onderhield hij contact met de kopstukken van andere politieke partijen. Tijdens de kabinetscrisis in de zomer van 1939 gedroeg hij zich als de facto partijleider van de vdb en toonde hij zich bovendien bereid Rotterdam te verlaten als hem dat een nieuw ministerschap zou opleveren. De episode laat zien dat Ouds zelfverklaarde 'onpartijdigheid' altijd een ambigu karakter had. Hij schermde er op overtuigende wijze mee als hem dat uitkwam, maar hield wel degelijk altijd scherp het oog gericht op het partijbelang en zijn eigenbelang, die hij zo goed mogelijk liet samenvallen.

De derde publieke rol die Oud op zich nam en in deze biografie onderzocht wordt, is die van auteur.⁴⁴ Oud had vanaf zijn vroege jeugd grote interesse in geschiedenis, en later ook in het recht. Op jonge leeftijd werd hij redacteur van partijorgaan *De*

Vrijzinnig-Democraat. Hij schreef talloze partijpolitieke artikelen, die soms gebundeld werden en als brochures verschenen. Ook ontwikkelde hij zich geleidelijk tot eigentijds historicus, te beginnen met het eerste deel van de boekenserie *Om de democratie* voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezingen van 1922. In zijn werken reflecteerde Oud op zijn eigen positie en die van andere politici. Zo ontstond een dubbelrol van deelnemer en observator van de politiek. Na de Tweede Wereldoorlog verschenen zijn invloedrijkste publicaties, die zijn gezag als staatsman vergrootten. Zijn zesdelige parlementaire geschiedenis van Nederland voor de periode 1918-1940, *Het jongste verleden*, dat voortbouwde op *Om de democratie*, groeide uit tot een standaardwerk.⁴⁵ Historici beschouwen het als een betrouwbare bron. Het ligt aan de basis van uiteenlopende hedendaagse historische studies. Het boek *Honderd jaren* kende vele herdrukken en is decennialang aan universiteiten gebruikt als handboek voor onderwijs in de parlementaire geschiedenis.⁴⁶ Ook Ouds staatsrechtelijke werk wordt gewaardeerd, met name het tweedelige *Constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden* en het driedelige *Handboek voor het Nederlands Gemeenterecht*.⁴⁷

In al deze publicaties spelen de constitutionele verhoudingen tussen burgers, politici en politieke partijen een belangrijke rol. Oud presenteerde zich als een 'onpartijdig' academisch waarnemer op afstand van de politiek. In zijn werken beschrijft hij zijn eigen optreden in debatten in de Tweede Kamer in de derde persoon. Zo verschaft Oud zichzelf een schijn van onpartijdigheid, terwijl hij zijn eigen geschiedenis (her)schreef. Tot op heden is *Het jongste verleden* het meest gedetailleerde naslagwerk over het Nederlands parlement tijdens het interbellum.

Methode en opzet

Deze biografie sluit aan in een reeks wetenschappelijk verantwoorde biografieën van Nederlandse politici die in de afgelopen decennia zijn verschenen. Misschien kunnen we inmiddels

spreken van een biografische traditie.⁴⁸ Waardevolle oriëntatiepunten en inspiratiebronnen voor dit onderzoek zijn biografieën van tijdgenoten met wie Oud samenwerkte of met wie hij juist de degens kruiste.⁴⁹ Biografen van Nederlandse politici leggen verschillende accenten in de opzet en verantwoording van hun onderzoek. Een biograaf kan zich op het standpunt stellen dat de gebiografeerde van dermate groot ‘intrinsiek belang’ is als ‘vormgever’ van zijn of haar tijd, dat deze grootsheid of algemene bekendheid een rechtvaardiging voor de biografie vormt.⁵⁰ Deze logica gaat minder op voor Oud, omdat hij geen plaats meer heeft in het collectieve geheugen van Nederland. Soms stelt een biograaf zich expliciet ten doel de ‘grootsheid’ van het object van studie te bevragen.⁵¹ Een potentieel risico van een dergelijke normatieve vraagstelling is dat het historisch onderzoek niet geheel loskomt van het normatieve kader van de negentiende-eeuwse ‘great man theory’: het idee dat het genie van (witte mannelijke) individuen de doorslaggevende factor in de geschiedenis is.⁵² Een biografie zou dan een monument in boekvorm kunnen worden.

Een ander idee dat tot op heden in enige mate doorwerkt in sommige biografieën van politici is de romantische fictie dat het individu één ondeelbare, kenbare kern van de persoonlijkheid heeft. De historisch onderzoeker zou tot deze kern van zijn of haar hoofdpersoon moeten doordringen. Een goed voorbeeld van een voorstander van deze stelling is biograaf en directeur van het Biografie Instituut Hans Renders, die stelt dat ‘in een biografie sprake moet zijn van een intrige, de “verborgen wond” zou Flaubert zeggen’. In iets radicalere vorm ziet biograaf Lambert Giebels de biografie als ‘gedocumenteerde roman’.⁵³ Een risico van deze laatste benadering is dat de biograaf allerlei speculatieve, niet te verifiëren gedachten en handelingen toeschrijft aan de hoofdpersoon van zijn of haar verhaal.⁵⁴

Het historisch onderzoek dat ten grondslag ligt aan deze specifieke biografie van Oud is opgezet zonder normatieve vraagstelling. In dit historisch onderzoek ben ik ook niet op zoek gegaan naar de onveranderlijke kern van Ouds persoonlijkheid. Goede geschiedschrijving dient inzicht in het verleden